

ДА ПЫТАННЯ АБ РАЗВІЦЦІ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ ВА ЁМОВАХ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ 1914 – 1918 ГГ.

УДК 940.3/4 + 325.8 (476)

На сучасным этапе ў беларускай гістарыяграфіі аддаецца асабліва ўвага падзеям Першай сусветнай вайны, якая ў гісторыі беларускага народа стала адным з самых драматычных перыядаў. У час вайны забівалі і зводзілі ў палон нашых суайчыннікаў, раскрадалі нашы нацыянальныя каштоўнасці, рабавалі храмы, помнікі мастацтва, гарады, знішчалі прыроду, гвалтоўна дзялілі беларускую зямлю... У гэтых надзвычай складаных абставінах беларусы не толькі вытрымалі і адраділіся, але і змаглі развіваць сваю культуру.

Да пытання развіцця беларускай культуры звярталіся многія даследчыкі, вынікам чаго стала выданне шматлікіх вучэбных дапаможнікаў, энцыклапедыі і іншых прац. Аднак пэўныя праблемы беларускай культуры засталіся па-за ўвагай навукоўцаў. Да ліку такіх праблем адносіцца развіццё беларускай культуры ва ўмовах Першай сусветнай вайны.

18 ліпеня 1918 г. у заходніх, у тым ліку беларускіх, губернях, прыфрантавой паласе расійскага Паўночна-Заходняга фронту было ўведзена ваеннае становішча. У сувязі з гэтым значныя паўнамоцтвы пераходзілі ў рукі ваенных. Пастановы, выдадзеныя ў гэты час, падкрэслівалі, што ўсе асобы, у тым ліку і цывільнае насельніцтва, “падлягаюць ваеннаму суду і пакаранню па законах ваеннага часу аж да смяротнага пакарання: 1) за бунт супраць вярхоўнай улады; 2) наўмысны падпал...” [10, арк. 59] і г. д. Адначасова пад строгі кантроль уладаў трапілі перыядычны друк і культурныя ўстановы. Забараняўся продаж насельніцтву любых газет і кніг без дазволу вайсковага кіраўніцтва [3, с. 596].

Праводзіць у такіх умовах якую-небудзь культурна-нацыянальную працу было вельмі цяжка. Набліжэнне расійска-германскага фронту, ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі, добраахвотныя і прымусовыя ўцёкі на ўсход соцень тысяч людзей яшчэ больш пагоршылі сітуацыю: восенню 1914 г. быў вымушаны спыніць сваю дзейнасць часопіс “Лучынка”, у студзені 1915 г. – часопіс “Саха”, 30 ліпеня 1915 г. зачынілася газета “Беларус”, 7 жніўня 1915 г. выйшаў апошні нумар газеты “Наша Ніва” [4, с. 100].

Аднак, нягледзячы на цяжкасці ваеннага часу – увядзенне ваеннага становішча, фізічныя і матэрыяльныя страты, мабілізацыю і бежанства, – беларуская справа не спынілася. Яшчэ ў

пачатку 1915 г. царскі ўрад дазволіў дзейнасць на Беларусі яўрэйскага і польскага бежанскага камітэтаў, а з красавіка 1915 г. пачала працу створаная ў Вільні дабрачынная арганізацыя “Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны”, дзе старшынёй быў абраны В. Іваноўскі [1, арк. 1]. Таварыства пераважна займалася стварэннем пунктаў харчавання, інтэрнатаў, дзіцячых дамоў, аказаннем медыцынскай дапамогі бежанцам.

Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны ў чэрвені – ліпені 1915 г. адчыніла свае аддзелы ў Мінску, Віцебску, Полацку і іншых гарадах. Пасля акупацыі нямецкімі войскамі восенню 1915 г. заходняй часткі Беларусі, у тым ліку Вільні, гэтыя аддзелы не спынілі сваёй дабрачыннай працы. Тады ж у Вільні пачаў дзейнічаць Беларускі народны камітэт, які выказваўся за незалежнасць Беларусі і Літвы і адраджэнне ВКЛ. Аднак створаная ім для практычнага вырашэння гэтай задачы Канфедэрацыя Вялікага Княства Літоўскага па розных прычынах распалася [13, с. 239]. У чэрвені 1916 г. беларускія дзеячы дамагліся ад нямецкіх акупацыйных улад афіцыйнага прызнання беларускай мовы [7, арк. 353]. Па-беларуску сталі друкавацца пашпарты, заклікі, брашуры. У тым жа годзе на акупаванай тэрыторыі Беларусі адчынілася каля 50 [14, с. 18.], а ў 1917 г. – ужо 126 беларускіх школ [16, с. 26]. У студзені 1916 г. пачала выходзіць беларуская газета “Гоман”, якая адыграла вельмі важную ролю ў нацыянальна-культурным адраджэнні беларускага народа. Значнай падзеяй у культурным жыцці Вільні стала адкрыццё ў чэрвені 1916 г. Беларускага клуба, на аснове якога быў арганізаваны тэатр.

Беларускі нацыянальна-культурны рух у 1915 – 1916 гг. таксама значна актывізаваўся на неакупаванай частцы Беларусі. У Мінску, Полацку, Віцебску, Смаленску, Магілёве пачалі арганізоўвацца таварыствы, клубы, гурткі. Асноўнымі цэнтрамі такіх аб’яднанняў інтэлігенцыі і моладзі былі “беларускія хаткі”.

У Мінску “Беларуская хатка” была створана ў пачатку 1916 г. па ініцыятыве Мінскага аддзела Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. Яна размяшчалася ў сталюўцы таварыства ў доме пад нумарам 18 на Захар’еўскай вуліцы каля Чырвонага касцёла. У яе дзейнасці,

як і ў працы самога таварыства, бралі актыўны ўдзел Уладзіслаў Галубок, Усевалад Фальскі, Аркадзь Смоліч, Лявон Дубякоўскі, Ядвігін Ш. (Антон Лявіцкі), Змітрок Бядуля, Альберт Паўловіч, Язэп Фарботка, Рамуальд Зямкевіч, Язэп Лёсік, Фабіян Шантыр, Зоська Верас (Людвіка Сівіцкая), Ванда Лявіцкая, Максім Багдановіч і інш. Апалонія Савёнак успамінала пра той час: «Ніхто не чытаў нам лекцыяў, не пераконваў, не агітаваў. Гэтыя выдатныя людзі выбралі найвайстрэйшую зброю – мастацкае слова. Яны прамаўлялі да нас вуснамі нашых паэтаў-адраджэнцаў. Калі Смоліч дэкламаваў Купалава “Над Нёмнам” або Гарунова “Ты, мой брат, каго зваць Беларусам”; калі Галубок дэкламаваў гарачыя Купалавыя поклічы; калі Лявіцкая дэкламавала цёплыя Цётчыны ды Буйлянчыны творы – тут была й любасьць да пакрыўджанай бацькаўшчыны, і слаўная мінуўшчына яе, і пашана да свае мовы. Гэта было для нас і наукай, і клічам, і загадам, і праграмай дзейнасці. Мы бачылі ідэю, тую высокую, велічную ідэю змаганьня за волю свае бацькаўшчыны й свайго народу» [14, с. 18].

Вялікае значэнне беларускія дзельцы надавалі адкрыццю на неакупаванай тэрыторыі Беларусі вышэйшай навучальнай установы – беларускага ўніверсітэта. Аднак Міністэрства народнай асветы на гэтыя памкненні адказвала адмоўна, бо лічыла, што ствараць яго ў Мінску немэтазгодна з-за набліжанасці горада ад фронту, а такія гарады, як Віцебск і Магілёў, паводле ўрадавай тэрміналогіі, не з’яўляліся цэнтрамі Паўночна-Заходняга краю [11, арк. 7].

Значныя поспехі ў адраджэнні беларускай культуры назіраліся пасля лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. Паўсюль, дзе была нацыянальна свядомая інтэлігенцыя і ініцыятыўная моладзь, пачалі з’яўляцца беларускія арганізацыі, культурна-асветныя таварыствы, аматарскія драматычныя, харавыя, краязнаўчыя і іншыя гурткі.

У сакавіку 1917 г. у Мінску быў створаны Беларускі Нацыянальны Камітэт (БНК), які ў сваёй дэкларацыі ў першую чаргу выказаў патрабаванне аб нацыяналізацыі школы [16, с. 89]. Для каардынацыі намаганняў творчай інтэлігенцыі па развіцці беларускай культуры і нацыянальнага прафесійнага мастацтва пад эгідай БНК было заснавана Таварыства беларускай культуры, што 24 – 25 чэрвеня 1917 г. правяло Дні вольнай Беларусі – шырокую акцыю, якая павінна была ахапіць насельніцтва краю і ўсіх беларусаў за яго межамі. У рамках акцыі ў Мінску, Магілёве, Петраградзе і іншых гарадах было наладжана святкаванне Купалля, дэманстраваліся дасягненні нацыянальнага мастацтва, чыталіся рэфераты па гісторыі Беларусі, праводзіліся

скарбоначныя зборы сродкаў у нацыянальны фонд [13, с. 241].

Актыўны ўдзел у адраджэнні беларускай культуры, нацыяналізацыі школы бралі настаўнікі, якія ў ліпені 1917 г. на 2-м з’езде прадстаўнікоў беларускіх арганізацый у Мінску заснавалі Беларускі вучыцельскі хаўрус [17, с. 110]. Яго мэтай стала аб’яднанне настаўніцтва, якое лічыла сваёй задачай нацыяналізацыю беларускай школы, пачынаючы ад ніжэйшай, пачатковай, і заканчваючы сярэдняй і вышэйшай. На з’езде таксама быў зацверджаны статут хаўрусу, дзе акрэсліваліся яго прызначэнне і задачы.

Важную ролю ў справе нацыянальнага адраджэння даследаванага часу меў перыядычны друк. У першую чаргу гэта датычылася газеты “Вольная Беларусь”, што пачала выходзіць у Мінску 28 мая 1917 г. пад рэдактарствам Я. Лёсіка як штотыднёвік БНК, а з ліпеня 1917 г. – як орган Таварыства беларускай культуры. Выданне заклікала да адраджэння краю, добрасуседскіх адносін з Расіяй, Польшчай, Украінай і Літвой пры ўмове прызнання імя нацыянальнай і культурнай самастойнасці Беларусі; вітала Лютаўскую рэвалюцыю 1917 г.; выступала за культурна-нацыянальную і дзяржаўную аўтаномію Беларусі ў складзе будучай дэмакратычнай федэратыўнай Расіі [13, с. 240 – 241].

Моцным сродкам у справе пашырэння і палічблення самасвядомасці беларускага народа быў тэатр. У красавіку 1917 г. у Мінску па ініцыятыве выдатнага дзеяча беларускай сцэны І. Буйніцкага быў заснаваны першы нацыянальны беларускі тэатр пад назвай “Першае беларускае таварыства драмы і камедыі” [12, с. 6]. Ім кіравалі У. Фальскі і Ф. Ждановіч. Акрамя драматургаў, у склад таварыства ўваходзілі А. Крыніца, Я. Беларус, П. Мядзёлка, В. Тарасік, Г. Грыгоніс, У. Галубок і многія іншыя дзеячы [12, с. 6].

Пасля Лютаўскай рэвалюцыі значнае развіццё атрымала беларуская тэатральная самадзейнасць. У Мінску, Будславе, Хаценчыцах, Слуцку, Старыцы, Засялонні, Грозаве, Ліпніках, Сухой Мілі, Дукоры, Горках былі створаны культурна-асветныя гурткі, якія наладжвалі вечарынкi, паказвалі спектаклі, выконвалі беларускія песні.

У пачатку 1918 г. палітычная сітуацыя на беларускіх землях змянілася. У выніку наступлення нямецкіх войск у лютым – сакавіку больш за 2/3 тэрыторыі Беларусі, уключаючы Мінск, апынулася пад германскай акупацыяй. У гэтых складаных умовах беларускія дзеячы паспрабавалі адрадзіць беларускую дзяржаўнасць з дапамогай акупацыйных улад. 21 лютага 1918 г. Выканаўчы камітэт Савета Усебеларускага з’езда абвясціў сябе паўнамоцнай уладай, стварыў урад – Народны сакратарыят – і паведаміў пра

гэта ў дзяржаўным дэкрэце, названым Першай Устаўной граматай [9, арк. 100]. Пасля, 9 сакавіка 1918 г., у акупаваным Мінску выканаўчы камітэт з'езда выдаў Другую Устаўную грамату, дзе абвешчалася Беларуска Народная Рэспубліка (БНР), а выканкам пераўтвараўся ў Раду БНР [9, арк. 100]. Трэцяй Устаўной граматай, выдадзенай Радай БНР 25 сакавіка, Беларуска Народная Рэспубліка абвешчалася незалежнай [9, арк. 100]. Аднак магчымасці рэалізацыі ідэй нацыянальнай свабоды і дзяржаўнай самастойнасці істотна абмяжоўваліся палітыкай кайзераўскай Германіі, што займала пазіцыю непрызнання БНР.

Нягледзячы на гэта, у час існавання БНР беларускія дзеячы дасягнулі значных поспехаў у культурна-асветніцкай галіне. Ужо ў пачатку красавіка Народны сакратарыят абвясціў беларускую мову дзяржаўнай і афіцыйнай мовай БНР. Усе акты, дакументы і перапіска ўрадавых устаноў павінны былі весціся толькі па-беларуску [5, с. 45 – 46]. У 1918 г. у зоне нямецкай акупацыі дзейнічала больш за 350 беларускіх пачатковых школ. У мястэчку Свіслач працавала настаўніцкая семінарыя, у Слуцку, Будславе, Мінску, Навагрудку, Гродне – беларускія гімназіі. 3 красавіка 1918 г. у Мінску адчынілася Беларуска дзяржаўная кансерваторыя [6, с. 24].

Значных поспехаў у гады Першай сусветнай вайны дасягнула беларускае кнігадрукаванне. У Мінску было заснавана выдавецкае таварыства “Заранка”, якое ставіла на мэце выпуск кніг для пачатковай школы, студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў. Акрамя гэтага, з 1917 г. працавала выдавецтва газеты “Вольная Беларусь”, што ў 1918 г. выпусціла пяць кніг. Даволі добра была пастаўлена справа выдання школьных падручнікаў у Вільні. Тут варта адзначыць плённую працу В. Ластоўскага, які толькі ў 1918 г. падрыхтаваў дзевяць кніжак. У Вільні таксама працавала друкарня Марціна Кухты, якая выдала “Беларускую граматыку для школ” Б. Тарашкевіча [8, арк. 194].

Вялікай падзеяй у культурным жыцці беларусаў стала правядзенне ў маі – жніўні 1918 г. гісторыка-этнаграфічнай выстаўкі “Вільня – Менск”. Як паведамляла газета “Беларускі шлях”, “выстаўка варта таго, каб на яе паглядзелі ўсе, хто любіць нашу мінуўшчыну з яе цэннымі памяткамі” [2, с. 3]. Там экспанаваліся рэчы, датаваныя ажно 1000 годам. Сярод рэчаў беларускай шляхты асабліваю ўвагу звярталі на сябе знакамты Літоўскі статут, надрукаваны па-беларуску ў 1588 г., рыцарскі меч XV ст., мундзір афіцэра так званага Літоўскага ўланскага палка, дзе неслі службу толькі беларусы, штандары Вільні і Троцкага замка [2, с. 3].

У Мінску па-ранейшаму працягвала сваю дзейнасць газета “Вольная Беларусь”. Акрамя яе, выходзілі газета “Беларускі шлях”, часопіс “Варта”. Усяго ў 1918 г. пад кантролем Народнага сакратарыята выдавалася больш за 14 газет і часопісаў.

Такім чынам, развіццё беларускай нацыянальнай культуры ва ўмовах Першай сусветнай вайны дасягнула значных поспехаў. Важную ролю ў кансалідацыі беларускага народа адыгралі Беларускі народны камітэт, “беларускія хаткі”, Таварыства беларускай культуры і інш. У гэты перыяд быў створаны беларускі нацыянальны тэатр, шырокае развіццё атрымалі перыёдыка, кнігадрукаванне, тэатральная самадзейнасць. Усё гэта садзейнічала ўздыму самасвядомасці беларусаў, заклікала іх да актыўнай працы на карысць свайго краю.

Спіс літаратуры

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Фонд 3. – Воп. 1. – Спр. 101.
2. Вільня – Менск // Беларускі шлях. – 1918. – 15 чэрв.
3. Гісторыя Беларускай ССР: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – Т. 2. – 688 с.
4. Гніламёдаў, У. В. Янка Купала: Новы погляд: дап. для настаўніка / У. В. Гніламёдаў. – Мінск: Нар. асвета, 1995. – 176 с.
5. Калубовіч, Я. Крокі гісторыі / Я. Калубовіч. – Беласток: Га Макс, Вільня: Наша Ніва, Менск: Маст. літ., 1993. – 288 с.
6. Мазец, В. Г. Беларускі нацыянальна-культурны рух ва ўмовах нямецкай акупацыі (1917 – 1918 гг.) / В. Г. Мазец // Гуманітарна-эканамічны веснік. – 1998. – № 4. – С. 22 – 27.
7. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Фонд 60. – Воп. 3. – Спр. 599.
8. НАРБ. – Фонд 325. – Воп. 1. – Спр. 19.
9. НАРБ. – Фонд 325. – Воп. 1. – Спр. 21.
10. НАРБ. – Фонд 705. – Воп. 1. – Спр. 27.
11. НАРБ. – Фонд 2084. – Воп. 1. – Спр. 257.
12. Нефед, В. Становление белорусского советского театра / В. Нефед. – Минск: Наука и техника, 1965. – 352 с.
13. Парашкоў, С. А. Гісторыя культуры Беларусі / С. А. Парашкоў. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – 444 с.
14. Савёнак, А. Калісьці ў Менску / А. Савёнак // Беларуска мова і літаратура ў школе. – 1991. – № 12. – С. 17 – 19.
15. Туронак, Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй / Ю. Туронак. – Мінск: Беларусь, 1993. – 236 с.
16. Турук, Ф. Белорусское движение: очерк истории национального и революционного движения белорусов / Ф. Турук. – М.: Типография Под/отдела Инвалидов, 1921. – 144 с.
17. Шавлинский, Н. Б. Государственно-политическое и национально-культурное самоопределение Беларуси в годы Первой мировой войны (1914 – 1918) / Н. Б. Шавлинский. – Минск: Мэджик Бук, 2009. – 192 с.

Мікалай ШЧАЎЛІНСКІ,
кандыдат гістарычных навук,
дацэнт кафедры гісторыі,
сусветнай і айчынай культуры

Беларускага нацыянальнага тэхнічнага ўніверсітэта.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.